

UDK 808.63-4(091)

Majda Merše, Franc Jakopin, France Novak

ZRC SAZU, Ljubljana

FONOLOŠKI SISTEM KNJIŽNEGA JEZIKA SLOVENSКИH PROTESTANTOV¹

Najzanesljivejšo pot pri rekonstrukciji fonološkega sistema knjižnega jezika slovenskih protestantov 16. stoletja predstavljajo zapisi glasovja v protestantskih delih. Razmerje med realnim izgovorom in zapisom, ki posredno razkriva tudi trdnost pisne norme, je preverjeno ob pisnih uresnitvah zvenečnosti nasprotnih soglasniških parov *p-b*, *t-d*, *k-g*, *s-z* in *š-ž* v oblikoglasno zanimivih položajih.

The most reliable way to reconstruct the phonological system of the literary language of the 16th c. Slovene Protestants is to examine the writing system in Protestant works. The relationship between the actual pronunciation and the writing system, which in part also reveals the stability of the written norm, is verified by examining the written realizations of voice in obstruent pairs *p-b*, *t-d*, *k-g*, *s-z* and *š-ž* in morphophonemically interesting environments.

1 Slovenski jezikoslovci od Kopitarja dalje so v delih, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo z glasovjem in pisavo slovenskih protestantskih del druge polovice 16. stoletja, doslej nanizali številna spoznanja. Ugotovitve, ki so jih v preteklosti o glasovju tega časa in o njegovi pisni predstavitvi prispevali Kopitar, Oblak, Škrabec, Nahtigal in Ramovš,² v novejšem času³ pa Rigler, Orožen, Pogorelec, Toporišič, Kolarič, Logar, Jakopin, Gjurin in še kdo, bi bilo mogoče s primerno kritičnostjo in potrebnimi dopolnitvami strniti v prikaz fonološkega sistema knjižnega jezika slovenskih protestantov.

1.1 Z ozirom na metodološki pristop kot tudi glede na problemske poudarke in ugotovitve bi bilo tradicijo ukvarjanja s problematiko protestantskega glasovja in pisave mogoče deliti na starejše in novejše obdobje. Prvo obdobje, ki ga pričenja Kopitar, končuje pa Ramovš, je z dokaj širokim, razvojno osvetljenim opisom vokalizma in konzonantizma, kljub vrzelim in številnim odprtim vprašanjem, pripravilo trdno osnovo za nadaljnje sklepanje.

¹Razprava je bila pripravljena za interdisciplinarni znanstveni simpozij *Reformacija na Slovenskem*, ki je potekal ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja od 9. do 13. novembra 1987 v Ljubljani. V skrajšani obliki je bila na simpoziju predstavljena 10. novembra 1987.

²Pregled starejših obravnav glasovja in pisave slovenskih protestantskih del je podan v RIGLERJEVIH (1968c) *Začetkih slovenskega knjižnega jezika*, 253–256. Razširiti bi ga bilo mogoče predvsem z upoštevanjem še nekaterih ŠKRABČEVIH razprav, bodisi s platnic *Cvetja z vertov sv. Frančiška* ali ponatisov od drugod, ki so izšli v *Jezikoslovnih spisih*. Natančen pregled tematike Škrabčevih jezikoslovnih obravnav je naveden v TOPORIŠIČEVI (1970) razpravi *Življenje in jezikoslovno delo o. Stanislava Škrabca*. Prim. še J. TOPORIŠIČA Bohoričica 16. stoletja, Obdobja 6 (1986), 271–305.

³Prispevku je dodan seznam novejših obravnav glasovne in pisne problematike slovenskih protestantskih del 16. stoletja, ki so se razvrstile od izida *D drugega Trubarjevega zbornika* leta 1952 do konca leta 1987. Pregled vključuje tudi velik del literature, ki se z obravnavano problematiko obrobneje ukvarja ali se je le dotika.

1.2 Protestantško glasoslovno problematiko sta tako prvi⁴ kot drugi Trubarjev zbornik skorajda molče prešla. Ramovšev članek (1952a), ki v drugem zborniku prinaša etimologiji besed *plumbart* in *avstrija*, se z omembo dveh že zdavnaj ureničenih substitucij nanjo komajda navezuje.

2 Kvaliteten premik je bil dosežen v Riglerjevih delih⁵ z metodološko uspešno kombinacijo bogatega dialektološkega znanja, trdne uzaveščenosti razvojnih potev in s premišljenim zoženjem problematike na obravnavo dolgega vokalizma ob hkratnem upoštevanju skoraj celotnega protestantskega knjižnega opusa.

Riglerjevo načrtno raziskovanje *ě* in *ô*, to je samoglasnikov, ki sta s svojimi refleksi značilno obarvala in ločila slovenski jezikovni severozahod od jugovzhoda, ob tem še *u*-ja in izglasnega *o*-ja, kratkih in nenaglašanih samoglasnikov ter nekaterih soglasniških pojavov, je na osnovi zelo obsežnih izpisov iz večine protestantskih del pripeljalo do številnih novih spoznanj, ob katerih postaja nadnarečnost Trubarjevega modela knjižnega jezika jasno vidna.

Na osnovi ugotovljenih razvrstitvenih pravil glasovnih in pisnih dvojnic ter na osnovi ugotovitev o njihovih realnih medsebojnih količinskih razmerjih se je izoblikovalo pomembno spoznanje o presenetljivi sistemski trdnosti protestantskega knjižnega jezika kljub temu, da gre za čas normativnega oblikovanja.⁶

2.1 Deloma drugačno kot Riglerjevo je Logarjevo mnenje o Trubarjevem odstopanju od govora na Raščici. Temelji predvsem na drugačni razlagi narečne pripadnosti *e*-ja in *u*-ja kot refleksov za *ě* in zgodaj podaljšani *o* (Logar 1976).⁷

3 Slovensko jezikoslovje se kasneje tako obsežnih fonološko zasnovanih raziskav tega obdobja, kot so bili Riglerjevi *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, ni več lotevalo. Glasovje slovenskih protestantov v nobenem od kasnejših del ni več edini, redko je osrednji, največkrat pa ob drugih problemskih jedrih le še obrobni predmet zanimanja. Bolj ali manj obsežni delni opisi glasovja večinoma dopolnjujejo sistemsko celovitejše, na več ravneh se raztezajoče predstavitev jezika ustvarjalno najpomembnejše protestantske četverice. Taka sta npr. Kolaričev in Toporišičev opis Bohoričevega jezika (Kolarič 1971; Toporišič 1984a, 1987b). Podobno vlogo ima glasovje tudi v razpravah M. Orožen, ki iz različnih gledišč osvetljujejo Trubarjev, Kreljev, Dalmatinov in Bohoričev jezik (Orožen 1970, 1975, 1977, 1986, 1986/87, 1987a, 1987b). Pri opisih razvoja slovenskega knjižnega jezika je protestantsko obdobje praviloma dopolnjeno z osnovnimi glasoslovnimi podatki (npr.

⁴Problematiko zapisovanja glasov posredno uzavešča le Janko LOKAR (1908) z navajanjem značilnih odlomkov iz predgovorov protestantskih del.

⁵Riglerjeva osrednja obravnava glasovja in morfonologije knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev so *Začetki slovenskega knjižnega jezika* iz leta 1968. V knjigi so povzete ugotovitve predhodnih razprav (RIGLER 1959/60, 1964, 1965, 1967a, 1967b, 1967c). Tako po materialni kot po teoretični plati predstavlja monografija izhodišče za problemske razširitve v kasnejših razpravah (RIGLER 1972, 1977).

⁶Na pomembnost spoznanj o jeziku slovenskih protestantov, ki jih prinašajo Riglerjeve glasoslovne raziskave, je v problemsko širši oceni novejših gledanj na knjižni jezik 16. stoletja opozorila B. POGORELEC (1984). Prim. še TOPORIŠIČ 1987a in JAKOPIN 1986a.

⁷Prim. tudi RIGLER (1977, 465–490).

Logar 1974; Orožen 1984; Pogorelec 1974; Tomšič 1956; Toporišič 1966, 1984c).⁸ Tudi raziskovalna osredotočenost na pisno podobo je nujno pripeljala do glasovnega ozadja (npr. Toporišič 1983/84, 1986, Gjurić 1986, Newekłowsky 1984 itd.).⁹ F. Jakopin pa je na osnovi različnih zapisov imen pri Trubarju in Krelju problematiko pisnega zrcaljenja glasov razširil še na zapleteno razmerje med tujim in domačim glasovnim sestavom (Jakopin 1986).

3.1 Večini teh obravnav je bilo skupno ugotavljanje vloge ožjenarečnih refleksov v fonoloških sistemih posameznih protestantskih piscev. Ugotovitve v celoti potrjujejo tezo o nadnarečni zasnovanosti knjižnega jezika. S primerjanjem glasoslovnih opisov posameznih protestantskih piscev so bile odkrite tipične razločevalne poteze: Krelj se npr. od Trubarja loči predvsem po ojevskem refleksu za dolgi *o* in ponaglasni *o*, po *a*-jevski barvi nenaglašnega polglasnika in po povečanem odražanju mehkosti soglasnikov, saj pozna glasove *l'*, *n'* in *ć*. M. Orožen ugotavlja, da je Trubarjev knjižnojezikovni model glede glasovja bolj fonološki, Kreljev etimološki, zgodovinsko-razvojno pravilen, Dalmatinov pa kompromis med enim in drugim (Orožen 1986, 1987a). Med pomembnejše poudarke sodi tudi navezava Trubarjevega in Kreljevega sistema na dva različna tipa predknjižnega jezikovnega izročila.¹⁰

3.2 V naštetih obravnavah je bilo največ pozornosti posvečene refleksom za naglašeni in nenaglašeni *ě*, dolgi etimološki *o*, nenaglašeni izglasni etimološki *o* in polglasnik. To so temeljni »preizkusni kamni«, ob katerih je iz refleksov oz. iz refleksnih razmerij mogoče razbrati, ali gre za narečni ali nadnarečni izbor. Pogosto so bili obravnavani tudi izgovorno nejasni glasovi, ki so povzročali največ pisnih zadreg: *l*, *l'*, *n'*, *v*. Na imenskem gradivu se je zaradi soočenja nemškega in slovenskega glasovnega sestava pokazala še pisna problematičnost *h*-ja (Jakopin 1986). Omenjane so bile položajsko opravičene fonemske spremembe, kot je npr. izguba ali pridobitev zvena v položaju pred zvenečnostno nasprotnim glasom ter najrazličnejše kombinatorično ali spontano nastale spremembe soglasnikov, v katerih se prav tako zrcali narečni razvoj (npr. *djati* — *gjati*, *tjakaj* — *kjakaj*, *pre-*

⁸Tudi literarnozgodovinski opisi dobe oz. posameznih piscev (Trubarja) so dopolnjeni z osnovnimi, najnujnejšimi podatki o pisavi in glasovju. Brez večje časovne zakasnitve upoštevajo korekcije mnenj, oprte na pomembnejše izsledke novih jezikoslovnih raziskav. Prim. GRAFENAUER 1973, POGAČNIK 1968, RAJHMAN 1982, RUPEL 1956 in 1962.

⁹Npr. TOPORIŠIČ 1983/84, 229: »Trubar je /.../ vlil bogato slovensko glasovje /v poenostavljeno nemško pisavo/. Pri tem je nujno prišlo do zamenjavanja fonoloških nasprotij po zvenečnosti pri sičnikih in šumevcih, do zamenjav zvenečnostnih parov v nevtralizacijskih položajih, do nevtralizacij nasprotja po mehkosti, po samoglasniškosti/nesamoglasniškosti (i/j, u/v), pri samoglasnikih tudi nasprotja po stopenjskosti (ozka — široka e in o) in še več drugega.«

¹⁰B. POGORELEC (1983/84, 214; 1984, 196–197; 1986, 475–476) pojasnjuje razmerje med *u*-jevskim in *o*-jevskim refleksom za dolgi *o* in za nenaglašeni izglasni *o* (prvi je trdna sestavina Trubarjevega glasovnega sistema, drugi pa Kreljevega) drugače kot Rigler. V različnem izboru vidi omahovanje med starejšim in novejšim vzorcem knjižnega jezika — torej navezavo na dve različni izročili predknjižne tradicije. RIGLER (1968c, 140–141) je nasprotje razlagal z regularnim, od akcentskega mesta odvisnim, narečno različnim razvojem. Prim. še OROŽEN 1987a, 22.

ganeti itd.). Obravnave teh glasov so, kolikor niso bile le naštevalnega značaja, razjasnjevale razmerje do knjižnojezikovne norme. Dopolnjevale in urejale so že znana razvrstitvena pravila, pri vzporednih pisnih dvojnicah pa iskale tudi novih.¹¹

4 Dosedanje obravnave individualnih glasovnih sistemov so pokazale, da je rekonstrukcija fonološkega sistema knjižnega jezika slovenskih protestantov dokaj zapletena naloga. Osnovna ovira, ki onemogoča zanesljiv in objektivno veljaven opis, je nemogućnost sočasnega preverjanja izgovora. Tudi primerjanje z današnjim stanjem v narečjih je lahko dokazovalno le, če so upoštevani prav vsi razvojni premiki. Najzanesljivejša pot do opisa, ki bi se izgovoru in dejanskemu fonemskemu sestavu najbolj približal, so torej zapisi glasovja v protestantskih delih.

4.1 Pisne dvojnice dokaj zanesljivo odkrivajo izgovorno nihanje, s tem pa tudi »šibke točke« glasovnega sistema (npr. zapisi *l'*, *n'* in polglasnika). Seveda pa jih je treba natančno ločevati od tistih, ki zrcalijo zgolj pisno neustaljenost (npr. zapis *š*-ja in *ž*-ja s *sh* in *fh* ali *s*-ja s *s*, *f*, *fs*, *ff*, *β*). Ta je pričakovano največja pri Trubarju, ne pojenja pa vse do konca protestantskega obdobja. Nekoliko bolj umirjeno sliko kaže v Dalmatinovi *Bibliji*, verjetno tudi po zaslugi revizijske komisije. Pisne variante so sistemske in do neke mere tudi funkcionalne, kadar so njihova razvrstitvena pravila določljiva in kadar se položajsko izraziteje ne prekrivajo. Nekje na sredi med enimi in drugimi so tiste variante, ki imajo dvojno vzročnost: razložljive so tako z glasovno različnostjo kot tudi z nedokončno oblikovanostjo pisne norme (npr. raba črk *i* in *y* za naglašeni in nenaglašeni *i*).

4.2 Možnost, da bi bila pisava slovenskih protestantov fonološka, to je, da bi bil vsak fonem pisno prezrcaljen s posebnim znakom ali znakovno kombinacijo, je izključena že zaradi uporabe tujega črkovnega vzorca (v prvih Trubarjevih delih, kot znano, gotice, od leta 1555 dalje pa latiniče), ki je bil prirejen glasovnemu sestavu tujega jezika. Da je izbor tujega črkopisa pogosto impliciral tudi tuje glasovno ozadje in da je s tem oteževal prepoznavanje domačih glasov, se dokaj jasno kaže pri Trubarju.¹² Že Kreljeve smiselne spremembe Trubarjeve pisave (ločevanje *s*-ja in *z*-ja, *š*-ja in *ž*-ja ter *u*-ja in *v*-ja) kažejo, da je zavest o fonemskem sestavu slovenskega jezika naglo dozorevala. Krelju so se spoznanja o slovenskem glasovju in njegovi specifičnosti izoblikovala na osnovi kontrastov, ki so se pokazali z vzporejanjem latinskega črkopisa in s tem posredno tujega glasovnega ozadja ter slovanskega glasovnega sestava, ponazorjenega z imeni glagolskih oz. cirilskih črk.¹³ Imena črk navaja pod naslovom *LITERARVM SLAVICARVM APPELLATIONES. Imena flogenjskih puhstabov* (Post 1567, Ib).

¹¹Nove ugotovitve o tendencah pri razvrščanju grafemov za naglašeni in nenaglašeni polglasnik v delih slovenskih protestantov je prispevala M. OROŽEN (1975, 232–233; 1977, 93–94; 1984, 159–160). Za RIGLERJEM (1968c; 1977) sta razvrstitvena pravila pisnih dvojnic izpopolnjevala predvsem še TOPORIŠIČ (1983/84; 1986; 1987b) in GJURIN (1984, 1986). Prim. tudi NEWEKLOWSKY 1984.

¹²O tem na več mestih J. TOPORIŠIČ (zlasti 1983/84).

¹³Prim. TOPORIŠIČ (1986, 276–284); OROŽEN (1987a, 21–22; 1987b, 141–142); RIGLER (1968c, 140–141, 219–222).

4.2.1 V primerih, ko je bilo med domačim glasom in tistim, ki ga je gotični ali latinični znak predstavljal v tujem jeziku, le preveč razlike, se je Trubarju zdelo potrebno nanjo opozoriti. Že v nemško pisanem predgovoru h *Catechismusu* iz leta 1550 opozarja bralce na poseben izgovor v-ja, h-ja in l-ja. Da bi bil pri tem kar najbolj nazoren, si je pomagal z vzporednim navajanjem podobnosti v tujih jezikih ter v sorodnem bejaškem govoru: v izgovorno pojasnjuje z grškim glasom, h z nemškim izgovorom, l pa z bejaškim oz. ogrskim. Trubarjevi napotki glede izgovora naštetih glasov se pojavljajo tudi v abecednikih, ki so bili osnovni priročniki za učenje branja. Posamične označevalne primerjave s tujim glasovjem je moč zaslediti še v Bohoričevi slovnici. Čeprav bi bilo v tem postopku mogoče slutiti tudi maniro tedanjega časa,¹⁴ je osnovni vzgib zanj le bila potreba po natančnejši izgovorni določenosti domačega glasu.

4.2.2 Tovrstna opozorila so za rekonstrukcijo fonološkega sistema dragocena vsaj v primerih, ko so bila zapisana zaradi živo občutene potrebe po pravorečni urejenosti. Žal pa razveseljujoča izgovorna preciziranost problematičnih glasov nekoliko zbledi, če zapovrstno primerjamo vsa tovrstna navodila. Iz njih je razvidno, da tak izgovor ni bil splošen, pa tudi položajsko ne docela utrjen. Izgovor v-ja je pri Trubarju npr. določen takole:

1. K 1550: *IN dieser vnserer Windifchen sprach mueß du das V. gemeinklich fur ein lindes f. oder Griechisch Vitta . . . außzufprechen dich gewõnen* (AII);
2. A 1550: *ta V. fkorai vfelei vfazhetki inu na konzu vfake befede fa an f. . . . fe nauadite ifrezhi* (A3a);
3. A 1555: *Vom ie potreba fe nauuzhiti inu nauaditi . . . ta V. fa pul F. zheftu . . . ifrezhi* (A1b);
4. AT 1566: *Pouei vfem Hlapzhizhem inu Deklizom. de fe vadio . . . ta v. kadar odspreda ftoy. fa en mekak f . . . ifrezhi* (A1b).¹⁵

Tudi problematika izgovora velarnega l-ja ostaja ob sicer avtentičnih izgovornih napotkih nerazrešena. Navodilo, da ga je treba »zhafi debelu po Befiashku ifrezhi« (Trubar, A 1555, A1b), izgovora položajsko ne določa.

Dejstvo, da je Trubarju postopoma uspelo prepoznati več značilnih potez slovenskega glasovnega sestava, dokazuje npr. tudi izpust po nemščini posnetih dvoglasnikov iz *Abecedariuma oli tablice* leta 1566. Dvoglasniki so bili v prvih dveh Trubarjevih abecedarijih trdna sestavina pravega abecedniškega dela. Pod naslovom *Dua stymouza vkupe* (Trubar, A 1550, A3b) so bili naštetih naslednji dvoglasniki: *Au eu ou iu ui. Ae ai ei ie oe.*

4.2.3 Ker se je pisna norma šele oblikovala, ker so zapisi praviloma etimološko korigirani in le redko fonetični in ker se je model knjižnega jezika še dograjeval, je

¹⁴Prim. RIGLER (1977, 467) in POGORELEC (1983/84, 215).

¹⁵Naštetih opozorila bi lahko strnili v pravilo: črke v ne brati nemško kot glas f, na začetku in koncu besede pa je poseben izgovor.

bila pisava tudi v obratni smeri težko izgovorno predpisna. Na to kaže npr. Trubarjev napotek glede izgovora samoglasnikov: *Pouei vsem Hlapzhizhem inu Deklizom. de se vadio . . . te Stymouce. koker nash Iefik pela. ifrezhi* (AT 1566, A1b).

4.3 Osnovna vloga pisave je res zrcaljenje glasovja. To razmerje je pogosto prekrito z drugimi nalogami: s pomenskorazločevalno, stilno¹⁶ itd. Pisne dvojnice, ki ločujejo homonime, so dokaz, da so tudi slovenski protestanti izrabljali pisavo v take namene.¹⁷ Npr. Trubar, NTI 1557: *uola/vola* (im. ed. od *volja*) : *uolla* (rod. ed. od *vol*); *uoli/voli* (daj. ed. od *volja*) : *uolli* (im./tož. mn. od *vol*); *Vaas* (61) (tož. ed. od *vas*) : *uas/vas* (rod. od *vi*). Krelj: *Kappa* (Post 1567, LXVIIIb) (im. ed. od *kapa*) : *kapa* (3. ed. od *kapati*). Dalmatin: *bodde* (Bibl 1584, II, 164a) (3. ed. od *bosti*)¹⁸ : *bode* (3. ed. od *biti*); *vei* (3. ed. od *vedeti*) : *ve/Ve, Vé* (medm. — morda tudi ločevanje glede na žensko obliko od *vi*). Učinkovitost postopka zlasti pri Trubarju zmanjšuje nedosledna izpeljava: npr. *uolli* (3x) / *uoli* (3x) za im./tož. mn. od *vol* : *Vaas* (1x) / *uafs* (1x) za tož. ed. od *vas*.

Pri rabi dvojnega *e*-ja v Dalmatinovem stavku: *Nih ko ty ishe vfelei fe selenee, ker leshee* (Sir 1575, 204)¹⁹ je moč predvideti kar trojno vlogo: označevanje dolgega naglašenege ozkega *e*-ja, ločevanje homonimne glagolske oblike od možnega pridevnika ali deležnika ter stilno učinkovanje s pisno poenotenostjo. Prizadevanje za pisno razločenost je nedvomno povezano z aktualizirano homonimnega razmerja v jezikovni zavesti 16. stoletja oz. posamičnega pisca. Zaznavno je tako pri najosnovnejših oblikovno-pisnih izenačitvah kot pri tistih, ki nastajajo s pregibanjem.

Pri nekaterih homonimih v posameznih protestantskih delih ni mogoče zaslediti izrazitejšega poskusa pisnega razlikovanja, kar pomeni, da pomensko razpóznavnost zagotavlja sobesedilo. Istočasno pa je izpeljano v nič manj povednih in glede pomenske razvidnosti docela nedvoumni sobesedilnih okoljih. Npr.

Trubar:	1. Nega pridiga koker ogen <i>gori</i> (NTI 1557, 210);
	2. Inu on gre <i>gori</i> na eno <i>Goro</i> (NTI 1557, 102);
	3. Nashi ozhaki fo na leti <i>gori</i> molili (NTI 1557, 265).
Dalmatin:	1. inu v'njegovih uftah ogin <i>gory</i> (Bibl 1584, I, 322b);
	2. Gdu hozhe <i>gori</i> v'Nebu pojti (Bibl 1584, I, b11a);
	3. Gdu bo oftal na tvoji fveti <i>Gorri</i> ? (Bibl 1584, I, 282b).

¹⁶M. OROŽEN (1977, 94; 1986, 29–31) je v Trubarjevih, Kreljevih in Dalmatinovih delih odkrivala mesta, kjer je izbor različnih razvojnih vrednosti istega fonema nedvomno uravnavalo tudi hotenje po večji blagoggasnosti in s tem stilni učinkovitosti skladenjskega vzorca.

¹⁷Prim. RIGLER (1968c, 65, 81; 1977, 481–482).

¹⁸Drugače R. NAHTIGAL (1952, 149), ki meni, da Dalmatinova pisava *bodde* (od *bosti*) in *gorra* kaže na širok izgovor samoglasnika v predzadnjem zlogu, s tem pa tudi na premik naglasa s kratkega samoglasnika na koncu besede na predhodni samoglasnik. Da bi taka razlaga rabe dvojnih soglasnikov bila verjetnejša, bi morala biti problemsko razjasnjena vsaj opozicija, ki jo predstavljajo pisno neoznačeni, naglasno sorodni primeri: npr. *roka*, če ne gre za ožino, *Shena*. Vendar ostaja tako to razmerje kot razmerje do (morebitnih) homonimov nedotaknjeno.

¹⁹V skladu z uvedbo naglasnih znamenj je navedeni primer v *Bibliji* pričakovano spremenjen: *Nyh kofty fhe vfelej fe selené, ker leshé* (II, 172a).

Ob takih in drugačnih primerih nastane vprašanje, kdaj je pisno ločevanje z ozirom na pomensko razvidnost besede iz sobesedila zares potrebno. Prav tako neraziskano je tudi vprašanje razmerja med pomenskorazločevalno vlogo fonemov in sobesedilno razvidnostjo pomena besed, v katerih fonemi nastopajo. Vprašanje postaja še posebej aktualno ob upoštevanju dejstva, da je s premikom od dobesednega k smiselnemu prevodu, ki je bil uresničen z Lutrovo *Biblijo*, določeval pa je tudi prevajalsko prakso slovenskih protestantov, dobila sporočilna zaokroženost skladenjskega vzorca velik pomen.²⁰

5 Zapisovanje glasov knjižnega jezika slovenskih protestantskih piscev ponazarja dodana preglednica.²¹

5.1 Pri ugotavljanju spektra črkovnih znamenj za posamezne glasove ni bilo upoštevano imensko gradivo. Preglednica ni dokončna. Z redkejšimi ali osamelimi pojavitvami bi jo bilo mogoče še izpopolniti. Tudi razvidne in zelo verjetne tiskovne napake vanjo niso zajete.

5.2 V preglednici manjkajo velike črke. Njihov sestav je enostavnejši kot pri malih črkah, pa tudi individualnih razhajanj glede rabe ni veliko. Glasovje slovenskih protestantskih piscev v posebnih položajih (na začetku povedi, na začetku besede, pri zapisih z velikimi črkami) zrcalijo naslednje velike črke: *A, B, C/Z* za [c], *ZH/Zh* za [č], *D, E, F/PH, Ph* za [f], *H, I* za [i] in [j], *K/C/CH, Ch* za [k], *L, M, N, O, P, R, S* za [s] in [z], *SH* za [š] in [ž], *T, V* za [u] in [v].

5.3 V preglednico ni vključena znakovna predstavljenost glasovnih sklopov *šk, šp* in *št*. Prepletanje tujega in domačega pravopisnega pravila, ki ga zrcali izbor znakov, je zaznavno predvsem v prevzetih, analogično pa tudi v domačih besedah, tako v začetnem kot v nezačetnem položaju.²² Npr. Trubar, NTI 1557: *Shcofi* (142) / Per ... *Scofi*h (u4a), *sbufuom* (y4b); Krelj, Post 1567: *fkoditi* / *fhkoditi*, *spot* / *shpot*, *troft* / *trofht*; Dalmatin, Bibl 1584: *Shtifte* (II, 23a) / *teh Stiffi* (III, 136b), *Firfht* / *Firft* itd.

5.4 Pri razvrstitvi črk in črkij je bilo vsaj okvirno upoštevano načelo pogostnosti. Nakazano zaporedje pa absolutne veljave ne more imeti, ker je končno število pojavitev komajda mogoče določiti. Relativizirajo ga tudi same položajske razvrstitve, tu in tam pa še izrazita pojavnostna omejenost na manjše število besed.

²⁰Prim. Heinrich BACH (1984), Stefan SONDEREGGER (1984), Walter BLANK (1984). Trubar (za njim tudi Krelj in Dalmatin) nadaljuje smer zvestega prevoda in tako po Luthrovem zgledu praktično presega na tujih tleh uveljavljeno prakso interlinearnih prevodov. O tem M. STANOVNIK (1986). Glede izražanja misli z zgradbo stavka, z novimi frazeologemi ipd. prim. še POGORELEC (1972) in RAJHMAN (1977).

²¹Za prikaz razmerja glasovje — pisava pri Trubarju sta bili namenoma izbrani dve redakciji novega testamenta, ker omogočata medsebojno primerjavo, istočasno pa sta časovno dovolj razmaknjeni, da lahko zrcalita stanje v zgodnejšem in poznejšem ustvarjalnem obdobju. Pri Krelju in Bohoriču je izbor določen s samim opusom oz. z njegovo ohranjenostjo. Pri Dalmatinu se tak izbor vsiljuje sam od sebe, saj je *Jezus Sirah* prvo Dalmatinovo delo, *Biblija* pa najbolj reprezentativno delo 16. stoletja.

²²O tem RIGLER (1968c, 219); TOPORIŠIČ (1983/84, 231; 1986, na več mestih); GJURIN (1986, 451).

5.5 Prikaz razmerja glasovje — pisava je problemsko odprt tudi glede izvorno-razvojne opredeljenosti glasov, s tem pa tudi glede nadaljnje diferenciacije uporabljenih črkovnih znamenj. V znakovnem spektru za naglašeni ozki *e* je od Krelja dalje tudi *é*, ki lahko označuje etimološki *e* ali *ě*. Tako uvrščenost do neke mere opravičuje nepoznavanje njegove realne izgovorne vrednosti.²³ Tudi zapisovanje polglasnika znakovno ni izčrpano v rubrikah, ki sta namenjeni naglasnemu in nenaglasnemu polglasniku. Upoštevani so le najbolj tipični zapisi in položaji, kjer je bil polglasniški izgovor od Krelja dalje dosledneje označevan z naglasnim znakom. Netipični refleksi, ki dajejo slutiti drugačno izgovorno vrednost, so upoštevani drugje.²⁴

6 Predvsem na osnovi zapisovanja glasov je moč sklepati na naslednjo shemo glasovnega sistema knjižnega jezika slovenskih protestantov:

6.1 Sistem dolgega vokalizma oblikujejo: *i*, *u*, dvoglasnik *ei*, ki je razvojna varianta jata, zanj pa se piše tudi *e*, ozki *e* in ozki *o*, široka *e* in *o* ter dolgi *a*. V Dalmatinovem besedišču je nekajkrat zaznaven dvoglasnik *ou* kot refleks za dolgi cirkumflektirani *o*, ki je tujek v sistemu in se zato vanj ne uvršča (npr. *Roup*, *Opro-uda*, *Loupa*). Isto velja tudi za izjemno rabo dvoglasnika *ie* pri Bohoriču (*Svier*). Dalmatinovi *Bibliji* dodani Register vnaša z besedjem iz neosrednjih narečnih okolij tudi fonološke dialektizme, ki se ne ujemajo z glasovnim sistemom Trubarja, Krelja, Dalmatina in Bohoriča.²⁵ Razvojno pričakovan in izgovorno predvidljiv dolgi in kratki prednji *u*-jevski samoglasnik, ki ga posredno dokazuje preglas, pisno ni bil označevan (npr. Trubar, NTI 1557: *Seuupane* (dd 3b), *seuupati* (221) itd.).²⁶ Redko rabljeni znak *ü* v prevzetih besedah *Fürst* (pàr *Fürstih* (Krelj, Post 1567, CLIII)) in *Pürgermafchter* (Bohorič, AH 1584, 52) je prej posledica hotenega vzdrževanja tuje pisne podobe kot pa zrealna slika realnega izgovora.

6.2 Sestav kratkega, naglašene ali nenaglašene vokalizma je bil naslednji: kratka *i* in *u*, kratka in široka *e* in *o*, polglasnik in kratki *a*.

6.3 Zvočniški sestav predstavljajo: *m*, *n*, *n'*, *r*, trdi, srednji in mehki *l* (fonema sta le zadnja dva) ter *v* in *j*. Na položajsko pričakovane izgovorne variante *v*-ja pisava ne kaže, le na izgovor dvoglasniškega *u* je od Dalmatina dalje pokazano z doslednejšo razvrstitvijo črk *u* in *v*.

6.4 Vsi protestantski pisci poznajo tudi znane pare zapornikov: *p* — *b*, *t* — *d*, *k* — *g*, pripornike *s* in *z* ter *š* in *ž*, *f*, *h* ter zlitnika *c* in *č*, le Kreljev glasovni sistem je bogatejši za mehki *é*: uvaja ga iz lastnega govora z zavestjo, da imajo tak ali zelo podoben glas v svojem sestavu tudi nekateri drugi slovanski jeziki.²⁷

²³Prim. RIGLER (1968c, 191–192).

²⁴Tudi uvrstitev BOHORIČEVIH zapisov dolgih (*á é í ó ú*) in kratkih (*à è ì ò ù*) samoglasnikov (AH 1584, 29) je problematična. Uravnana je po analogičnih primerih iz Bohoričeve prakse. Ostrivec označuje naglasno mesto in dolžino, glede kakovosti samoglasnika pa je neobvestilen. Pri samoglasnikih, ki so v teoretičnem delu slovnice opremljeni s krativci, je zanesljiva le kračina, naglasenost pa je — kot znano — vprašljiva.

²⁵Prim. OROŽEN (1983/84, 200–201).

²⁶Prim. RIGLER (1959/60, 238 in 1968c, 98–99).

²⁷O tem RIGLER (1963, 142–146).

6.4.1 Preverjanje zapisovanja zvanečnosti nasprotnih nezvočniških parov v oblikoglasno zanimivih položajih odkriva dokaj različno stopnjo ustaljenosti pisne norme.²⁸

6.4.1.1 Pisava ne zrcali izgovornega prilikovanja *p*-ja in *t*-ja zvaneči glasovni okolici. Tudi nezvaneči izgovor *b*-ja bodisi pred premorom oz. nezvanečim začetkom nove besede ali pred nezvanečim soglasnikom sredi besede pri nobenem od štirih najpomembnejših protestantskih piscev ni prodiral v pisavo. Npr. Trubar, NTI 1557: *fdrobtinami* (222), pet *urabzhiceu* (206); Krelj, Post 1567: *drobtine* (CXXVIIb), *v'drub poiti* (XIX); Dalmatin, Bibl 1584: *Babfzhina*, *obtu*, *flab*, *Drob*, *v'grob* pokoppaj (II,168b); Bohorič, AH 1584: *Obtoraj* (165). Da gre za hoteno, zavestno vztrajanje pri etimološkem načelu in s tem za vzdrževanje enotne pisne norme, kaže doslednost, ki je pri Trubarju pripeljala celo do hiperkorektur (Trubar, NTI 1557: *hlapzhizh* (22x) — *Hlabzhizhe* (354) (1x); *poteptaio* (17) (1x), *poteptanu* (239) (1x) — *fe potebta* (10) (1x)).

Nekaj omahovanja povzroča izgovor na prvi morfemski meji pri predposkkih glagolih (Trubar, NTI 1557: *obperi* (1x) — *opprati* (1x), *oppran* (4x); Bohorič, AH 1584: *Oplazhem* — *obplakati*, *obplakal* (130); *Oppafhem*, *oppafati* *oppafal* (130)). Zaporniški sklop so že v 16. stoletju začele izpodrivati poenostavitve, ki so bile glasovnega, pisnega ali besedotvornega značaja (npr. Trubar: *obperi* (NTI 1557, 408) → *operi* (CNT 1582, 581)). Uzaveščenost paradigem je preprečevala večji vpliv izgovora na zapis soglasniških sklopov, nastalih s pregibanjem (npr. Krelj, Post 1567: *fhibak* — *fhibka*).

6.4.1.2 Tudi pri *d*-ju izguba zvena, ki jo povzroča sledeči nezvaneči soglasnik ali konec besede, pisno redko proseva. Najmanj pisne trdnosti izpričujejo soglasniški sklopi, nastali pri pregibanju. Npr.: Trubar, NTI 1557: *britku*, *britkiga*, *britkuft*; Krelj, Post 1567: *glatku*, *britku*; Dalmatin, Bibl 1584: *sladzhiza* (3x) — *flatzhyza* (I,273a) (1x); *sladak* (14x), *sladkiga* (47x) — *flatkiga* (37x); Bohorič, AH 1584: *Sladák*, *dkiga* (53) — *flatkuft* (59); *Retki* (S56). Izgovor je bil pisno sugestivno celo do take mere, da je pri Trubarju povzročil hiperkorekturo tipa *glatik pot* (NTI 1557, 166).

Izglasni *d* je bil pri pregibnih besedah vzdrževan s pomočjo paradigme: Trubar, NTI 1557: *beffeda* — *beffed*, *hud* — *hudiga*, *fad perneffe* (37); Krelj, Post 1567: *Rod* — *Rodalrodu*; Dalmatin, Bibl 1584: *Gospud* — *Gospuda*, *Grad fhturmati* (II, 189b), *syd podréti* (I,179b); Bohorič, AH 1584: *Hud*, *Huda*, *Hudu* (42). Redki odstopi so ugotovljivi pri Trubarju, še redkejši pa pri Dalmatinu: Npr.: Trubar, NTI 1557: *Vinograd* (9x), *Vinograda* (14x) — *Vinograd* (234) (1x); *padez* (2x), *Padza* (3x) — *patca* (14b) (1x); Dalmatin, Bibl 1584: *Ephod* (31x), *Ephoda* ipd. (24x) — *Ephot* (I,144a) (1x).

Pri nepregibnih besedah je izgovornega vplivanja več, vendar tovrstni primeri skupnega vtisa pisne trdnosti še ne ogrožajo. Trubar, NTI 1557: *pot to oblaftno roko* (cc4b) — *pod to prauizo* (tb); *od fot kiakai* (51) — *od fod doli* (169); *Od kod tedai* (40) — *Od kot ti mene fnash?* (258).

²⁸Prim. RIGLER (1968c na več mestih; 1977, 469); OROŽEN (1977, 92); TOPORIŠIČ (1983/84, 231; 1986 na več mestih; 1987b, 294–297).

Tudi na prvi morfemski meji pri predponskih glagolih je zapis *d*-ja praviloma etimološki. Odstopi so redki: Npr. Trubar, NTI 1557: *otteti* (420) in *ottel* (412); Dalmatin, Bibl 1584: *odtėti*, *odtmi* ipd. (25x) — *otmi* (2x).

Na osnovi zapisovanja *t-d* je moč sklepati na dokaj jasno besedotvorno zavest slovenskih protestantskih piscev, saj so pri tvorjenkah besedotvorne sestavine pisno ločene kljub predvidljivim izgovornim stopitvam in prilagoditvam.²⁹ Npr.: Trubar, NTI 1557: *deuetdeffet* (217); Krelj, Post 1567: *devetdeffet*, *Gospodfzhina*; Dalmatin, Bibl 1584: *podftrizhi* (II,82a), *Podstopiti* (III,Dd1a); Bohorič, AH 1584: *petdefet* (70), *Bogatftvu* (S12).

6.4.1.3 Pri zapisovanju glasov *k* in *g* je bilo dosežene manj normativne pisne trdnosti kot pri doslej omenjenih nezvočniških parih. Pisno omahovanje je posledica občasnega upoštevanja izgovora, povzroča pa ga tudi zelo široko segajoča analogija, ki je privedla do pisnega uveljavljanja *g*-ja v glasovno netipičnih okoljih in do hiperkorektur, ki kažejo, da je bila možnost glasovnega preverjanja v paradigmah občasno povsem prezrta. Npr. Trubar, NTI 1557: ta vrata fo *oska* inu *ofeg* ie ta pot (17); *lozhitik* (hb) (1x), *lozhitka* (ta) (1x) — *Lozhitig* (yb) (1x); *Odpuftig* / *odpuftig* (15x) — *odpuftik* (2x); *skamelskami dlakami* (95) — *is kamelskih dlag* (5); *fe dotakne* ipd. (15x) — *fe dotagnem* (5x). Pisava je v teh primerih pogosteje analogična kot izgovorno vplivana: *odpuftig* Boshy (u2b), *Odpuftig* tih Grehou (r4b) — *odpuftik* tih Grehou (m4b). Osnovna »žarišča« analogije so primeri neposredne sosesčine zvonečnosti nasprotnih glasov: npr. *ufagdani* (Trubar, NTI 1557).

Pri Krelju tovrstnega mešanja skorajda ni (izjema je npr. v Post 1567 *polak/polàk* : *polak* pota (CIIb), *polak* Diteta (XLIb)). Npr.: en *drag trofht* (Krelj, Post 1567, LXXVIb). Pri Dalmatinu in Bohoriču je mešanja manj kot pri Trubarju. Pri Dalmatinu sta ugotovljivi dve fazi: v *Jezusu Sirahu* je pisne neustaljenosti več kot v normativno bolj ustaljeni *Bibliji* (npr. Sir 1575: *pak* (60x) — *pag* (1x), *vekshe* (1x) — *vegshe* (4x); Bibl 1584: *vekshe* (145x) — *vegshe* (9x)). Bohorič, AH 1584: *polèk* (2x) — *polèg* (2x); *polèk* morja (161), *polèg* mene (161).

Pri *h*-ju izgovorno prilagajanje zvoneči soglasniški sosesčini pisno ni prezrcaljeno, pač pa je posledica izgovornega prilikovanja v določenih glasovnih okoljih kot tudi analogij občasna pisna nadomestitev predloga *k* s *h*-jem. Pri Trubarju je *k* dosledneje pisan pred samoglasniškim in zvočniškim začetkom sledeče besede, *h* pa dosledneje pred večino zapornih nezvočnikov. Trubar, NTI 1557: *kanimu*, *kletimu*, *knemu*, *kuom*; *Hbogu*, *hkaterimu*, *hposlushanu*, *htim*; *kfebi* (373), *kslushbi* (417), *gfebi* (53). — Pri Krelju je raba obeh možnosti strogo sistemska in manj izgovorno vplivana kot pri Trubarju. *K* stoji pred vsemi začetki, razen pred *k*. Krelj, Post 1567: *k'zhemu*, *k'drusimu*, *k'puflednijmu*, *k'tretimu*; *h'korenu*, *h'krishainu* itd. — V Dalmatinovem delu *Jezus Sirah* je *h* dosledno rabljen pred besedami, ki se začenjajo s *k*. Pred besedami, ki se začenjajo s *p* ali *b*, *t* ali *d*, *g* in *c*, pa raba ni ustaljena: *hkonzu*, *hkregainu*; *htimu* — *ktimu*, *hpuflednimu* — *kpuftlednimu*, *hdellu* — *k'dellu* itd. V *Bibliji* je pisna praksa enotnejša: *k* je uporabljan pred vsemi začetki, razen pred *p* in *b*, *t* in *d*, *k* in *g* ter *c* in *č*: *k'Abimelehu*,

²⁹Prim. VIDOVIČ-MUHA 1986.

k'eni, k'letimu, k'opravilu, k'shenkingi, k'sheni; h'Boju, h'delu, h'Grehu, h'Kraju, h'Preroku, h'timu, h'zympranju itd. — Bohorič v slovnicu predpisuje rabo predloga *h* pred *c, g, k* in *q*, pred ostalimi začetki pa *k* (AH 1584, 151). Njegova praksa pa vendarle kaže na rahlo odstopanje od postavljenega pravila: *k'gledajnju grada* (S33), *h'bijejnju* (S36), *k'Bitju* (107).

6.4.1.4 Zaradi znakovne neustaljenosti in pisne neindividualiziranosti glasov *s* in *z* ter *š* in *ž* pri Trubarju ni razpoznavna stopnja pisnega zrcaljenja zvonečnosti prilagoditev. V položaju na koncu besede je fonetična nevtralizacija *s*-ja in *z*-ja iz zapisov ugotovljiva tudi pri drugih piscih in ne le pri Trubarju. Izglasni *s* in *z* sta pri Trubarju, Dalmatinu in Bohoriču zapisana večinoma s *s* (Trubar: *s, fs*; v CNT 1582 tudi *β*; Dalmatin: *s, f, fs* in *β*), le pri Krelju za *s* prevladuje *f*, medtem ko je *s* redkejši grafem. Npr. Trubar, NTI 1557: *is Gnade, is kehe, is Meifta, is pifma*; Krelj, Post 1567: *zhēf morie, zhēs me, is saliga, is pēfti*; Dalmatin, Bibl 1584: *is belih, is Karmeshina, is febe, is Slata* itd.

Raba predloga *z* in njegove nezveneče položajne variante *s* se je pisno počasi ustaljevala.³⁰ Pri Trubarju jo zakriva grafemsko prekrivanje. Pisno se ni uravnala niti po izgovoru niti po etimologiji, ampak je bila neredko odvisna od tiskarskih navad.³¹ Npr. Trubar, NTI 1557: *fano, fdoftimi / sdrugimi, sfliffom, skamenem, sleto, sperglihami, fteimi* itd. Pri Krelju je izrazito upoštevano izgovorno načelo: *s* stoji pred samoglasniki, zvonečimi nezvočniki in zvočniki, *f* pa pred nezvenečimi nezvočniki. V OB 1566 pravilo popušča pred *m*: *smezhom* (H4b), *fmoijh* (D7b). Krelj, Post 1567: *sbefedo, s' Duhom, senim, s'Gospodom, smano, snami, srokami, s'Vero; fzhloveškim, fHudizhom, fkaterim, spofhtenim, fšim* itd. V Dalmatinovem *Jezusu Sirahu* je še zaznavno pisno omahovanje pred besedami, ki se začenjajo z nezvenečimi nezvočniki: *speruiga — spifsmom, ftuoijm — s'terdimi, fce- ilim* itd. V *Bibliji* in pri Bohoriču *s* nastopa pred vsemi začetki. Dalmatin, Bibl 1584: *s'Bugom, s'katerimi, s'mano, s'Purgarji, s'fvojem* itd. Bohorič, AH 1584: *s'Bugom, s'Materjo, s'Ozhetom, s'filo, s'tábo* (izjema: *ftábo* (157)).

Nekaj nihanja, ki v grafemsko bolj urejenih in izdelanih sistemih lahko zrcali preplet fonetičnega in etimološkega načina pisave, je zaznavnega na prvi morfemski meji pri predponskih glagolih. Npr. Krelj, Post 1567: *iskasati* (1x) — *ifkasati* ipd. (37x), *ifpuftiti* ipd. (15x — dosledno); Dalmatin, Bibl 1584: *iskufsiti* ipd. (8x) —

³⁰V Trubarjevih, Kreljevih in Dalmatinovih delih sta ugotovljivi še dve položajski varianti predloga *z*. Prva je *ž*, ki je rezultat izgovornega prilikovanja pred mehkim *n'*. Pojavnostno je zelo strogo vezana na pogosto rabljene zveze predloga s sklonskimi oblikami zaimka *on* (npr. TRUBAR, NTI 1557: *shnega, shne, shnih, shnim*; KRELJ, Post 1567: *Shnijm, shnio, shnimi*; DALMATIN, Bibl 1584: *shnym, shnyh, shnjo*, izjemoma tudi *shnjegovo*). Druga je *s* samoglasnikom okrepljeni, zložni *zo/so*, ki se pojavlja v zelo številnih zvezah s sklonskimi oblikami zaimka *ves* (npr. DALMATIN, Bibl 1584: *sovfo, sovfee, soufem* itd., izjemoma *sovfako*). Pojavnostno širše je segel le v KRELJEVEM jeziku (Post 1567: *sofvoimi priateli* (CXLIII), *foshitom* (LXXXIII)), kjer je za razliko od Trubarja na osnovi pisne izčiščenosti *s*-ja in *z*-ja mogoče zanesljivo sklepati na nezveneči izgovor. Na izgovorno zlitost posredno kaže tudi strnjen zapis v Dalmatinovi *Bibliji*. Občasni popravki so umetni, analogično *vplivani*: npr. *s'ovfém*. O različnem izgovoru polglasnika pod vplivom glasovnega okolja prim. TOPORIŠIČ, *Arcticae horulae*, 1987, 296–297.

³¹O tem RIGLER (1968c, 217–218, 222–226).

ifkufsiti ipd. (13x), *ispustiti* ipd. (19x) — *ifpustiti* ipd. (7x); Bohorič, AH 1584: *iskashi* (S26) — neupelaj nas. v *ifkufhno* (39).

Pri Krelju je že razvidna tudi pisna osamosvojenost zapisov glasov *š* in *ž*, čeprav je nekaj znakovnega prekrivanja še ostalo. Iz pogostnostne razvrstitve dvočrkij pa se vendarle da dokaj zanesljivo sklepati na stopnjo pisnega prilagajanja izgovoru in tako odkrivati »kritične« oblikoglasne položaje. Krelj, Post 1567: *teshak* (3x) — *tefhka*, *tefhkò* ipd. (dosledno s *fh*); *dafh* (2x) — *dash* (1x), *dashevi* (1x): fneg, *dafh*, vetre (XCVIII) — *dash* v uodo kapa (III). — Pri Dalmatinu je v začetni fazi ugotavljanje zvonečnosti prilagajanja še težavno, saj se dvočrkje *sh* pogosteje rabi za označevanje glasu *š* kot *fh*. V Bibliji je znakovni izbor bolj ustaljen. Glasova *š* in *ž* sta pisno razpoznavna kljub občasnim nedoslednostim. Razporeditev dvočrkij kaže, da je izgovor redko prodiral v pisavo. Npr. Bibl 1584: *desh/Desh/dèsh/Dèsh* (57x), *deshja* ipd. (43x) — *defh* (5x): je *desh fhàl* (II,111b) — nej *defh fhàl* (III,135a); *zhinsh* (12x), *zhinsha* (5x) — *zhinsh* (5x). Izgovoru podrejena je tudi pisna premena tipa *teshak* — *tefhka*.

6.5 Predvidljive izgovorne variante drugih fonemov, prav tako vezane na posebno glasovno soseščino, pisno niso bile označevane. Npr. Trubar, NTI 1557: ob Velkinozhi (261), *nadluga*; Krelj, Post 1567: *Gank*, *tla*, *mankati*; Dalmatin, Bibl 1584: *dan* — *dne*, *nadluga*, *gank*; Bohorič, AH 1584: *Rinka*, *Himba* itd.

6.6 Pri štirih najpomembnejših protestantskih piscih 16. stoletja so bili pisno vzorno ločevani tudi enaki glasovi na meji dveh besed.³² Npr. Trubar, NTI 1557: ie ta Grob blifi (323), ie Bug gouuril (44a), en glash shalbe (184); Krelj, Post 1567: od Duha (CVb), en glaf flishal (CVIIIb); Dalmatin, Bibl 1584: na Altar (I,bVIb), nyd dèrshati (II,161a), drag gvant (II,200a), s'Slatom (I,60a); Bohorič, AH 1584: vezh zhafiti (S34), od doma (S44), is slata (S7).

7 Glasovni sistemi, ki so ugotovljivi pri posameznih protestantskih piscih, so v veliki meri enaki in se le malo razlikujejo, pa še to predvsem glede sistemsko manj pomembnih refleksov. Več razlik bi se pokazalo pri preverjanju kvantitativnega razmerja izvirno različnih glasov, ki so površinsko izenačeni in zato predstavljeni z isto fonološko enoto (npr. dolgi, ozki *e* kot refleks jata in etimološkega ali nosnega *e*-ja). Pričakovana so tudi razhajanja v razvrstitvi. Ker so razmerja med refleksi, ki imajo isto glasovno izhodišče, odvisna od individualne zamisli knjižnojezikovnega modela in ker so večinoma rezultat načrtnega odbiranja (npr. razmerje med *ei* in *e*), je njihova različnost tudi predvidljiva. (Vendar izbira *ei* -e za jat pri Trubarju velja le za nekaj let.)

8 Veliko možnosti ne le za preverjanje in dopolnjevanje dosedanjih spoznanj glede fonološke problematike, ampak tudi za nove ugotovitve dajejo popolni izpisi

³²Nekaj odstopanja je le pri predložitih zvezah, kjer se pisno prekriva nezložni predlog in začetek naslednje besede. Možnost je bila že v 16. stoletju tudi teoretično predvidena (BOHORIČ, AH 1584, 32) in celo priporočena. Tovrstne primere je mogoče odkrivati pri vseh štirih piscih: TRUBAR, NTI 1557: bi moral tedaj *framotio* na tim fadnim meiftu fideti (214); DALMATIN, Bibl. 1584: bote vy fylo prozh vjeti pelani (II, 70a); KRELJ, Post 1567: da fe *fmèrtio* potèrði (CXLIIb); BOHORIČ, AH 1584, v'ola (32) itd.

protestantskih del.³³ Ob preko tri milijone listkov obsegajoči kartoteki bo potrebno skrbno načrtovati in izbirati problematiko, da bo gradivo mogoče v celoti izčrpati in kartoteko, ki na enak način omogoča tako pregled nad celotnim ustvarjalno zaključenim obdobjem, kot tudi primerjanje glasovnih sistemov posameznih piscev in ugotavljanje individualnih razvojnih sprememb, v polni meri izkoristiti. Na osnovi zbranega gradiva je mogoče dokaj zanesljivo ugotavljati odvisnost razvrstitve fonemov od oblikoglasnih vzorcev. Tudi s problemi prozodije, ki sodi v okvir fonologije, se bo ob taki materialni osnovi lažje soočiti. Sodbe o razvrstitvi posameznih fonemov bi bile npr. lahko bolj zanesljive, če bi bili poleg osnovnih naglasnih tipov, razberljivih iz teorije in prakse v Bohoričevih *Zimskih uricah*,³⁴ na voljo tudi že izdelani naglasni vzorci posameznih besed ter ob tem prepoznani vsi tipi naglasnih variant pri vseh štirih avtorjih. To bi omogočilo tudi široko in zanesljivo verifikacijo naglasnih tipov, normiranih z Bohoričevo slovnico. Posamezne naglasne tipe bi bilo treba še natančneje raziskati, jih razvojno osvetliti in razsežnostno določiti.³⁵

Prepoznavanje naglasnih vzorcev je v besedilih neredko oteženo, saj označevanje naglasnega mesta z ostrivcem in krativcem tako pri Krelju in Dalmatinu kot pri Bohoriču ni bilo povsem dosledno.³⁶ Ob vsem tem pa velja, da je tudi na osnovi fonemske razvrstitve in na osnovi zapisov pogosto mogoče sklepati na mesto in naravo naglasa (npr. ob refleksih za naglašeni *ě* in *ô* ali ob dokaj ustaljenem zapisu naglašene *i*-ja z *y*).

Do izpolnjenih razvrstitvenih pravil, če ne celo do novih spoznanj o fonološkem sistemu, je nedvomno mogoče priti tudi z upoštevanjem novih dognanj, vse podrobnejših opisov in vzročnih osvetlitev vseh ravnin, ki dograjujejo opis protestantskega knjižnojezikovnega sistema.

³³Gradivo je več kot desetletje zbiral in urejal Komisija za historične slovarje slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (Znanstvenoraziskovalni center SAZU).

³⁴O tem TOPORIŠIČ (1984a, 77–78; 1984b, 206–208; 1987b, 308). Prim. še KOLARIČ (1971, 38–40) in OROŽEN (1970, 82–83). O naglasnih tipih pri Trubarju tudi NEWEKLOWSKY (1986).

³⁵Na soodvisnost slovenskih naglasnih in glasoslovnih zakonov je npr. pokazal Rigler pri obravnavi akcentskega tipa *modróst* — *modrústi* (RIGLER 1967a in 1968c, 19–20; o tem pred njim tudi NAHTIGAL 1952, 149 in na več mestih RAMOVŠ, za njim pa OROŽEN 1975, 94).

³⁶Osnovna naglasna znaka (' in `) so uporabljali Krelj, Dalmatin in Bohorič, vsak po svoje funkcionalno in v drugačnih okvirih. Ostrivec in krativec sta bila praviloma uporabljana za označevanje naglasnega mesta in kvantitete (zares izjemoma tudi kvalitete). Neredko pa se zbuja dvom v informacijsko polnost, ki jo predstavlja hkratno označevanje akcentskega mesta in dolžine oz. kračine samoglasnika. Ker je onaglašanje pri omenjenih protestantskih piscih povrh še nedosledno izpeljano, nastajajo pisne dvojnice, ki ustvarjajo dilemo tako glede pripadnosti besede naglasnemu tipu kot tudi glede glasovne vrednosti naglašene oz. nenaglašene samoglasnika. Npr. DALMATIN, Bibl 1584: Drob, *Droba* (5x) — *Drobá* (3x): Tolftino okuli *Drobá* (I, 63b) — Tolftino okuli *Droba* (I, 66b); puftim eniga oftati, kir na Steno *zurá* (I, 146a; prav: I, 164a) — edèn, kir na fteno *zurá* (I, 146b; prav: I, 164b); inu je *dàhnil* njemu v'njegou Nus ta shivi Duh (I, 2a) — je v'nje *dahnil* (III, 59b).

PREGLEDNICA ČRKOVIH ZNAMENJ ZA GLASOVE KNJIŽNEGA JEZIKA
SLOVENSKEH PROTESTANTOV

Glasovi knjižnega jezika slovenskih protestantov	Trubar P. NTI 1557	Trubar P. CNT 1582	Krelj S. OB 1566	Krelj S. Post 1567	Dalmatin J. Sir 1575	Dalmatin J. Bibl 1584	Bohorič A. AH 1584
dolgi naglašeni a	a aa	a aa	a	a aa	a	a á à	a á
kratki naglašeni a	a	a	a	a	a	a	a
nenaglašeni a	a	a	a	a	a	a à	a à
b	b bb p	b p	b p	b p	b p	b bb p	b p
c	z c	z c	z c	z c	z c	z c	z c
č	zh	zh	zh	zh	zh	zh	zh
ć			ch	ch			
d	d dd t	d t	d t	d t	d dd dt t	d t	d t
dolgi naglašeni ozki e	e ee	e ee	e é	é e è è	e ee	e é è	é e è è
dolgi naglašeni široki e	e ee	e ee	e	e	e	e	e é è
kratki naglašeni široki e	e	e	e	e	e	e	e é è
nenaglašeni e	e	e	è e oe	è e	e	e	e é è ae
naglašeni polglasnik	e a	e a	à a	à a	e i	è e é	e é é
nenaglašeni polglasnik	e a i	e a i	a e	a à e	e a è i	e è é i a à	e è a a i
dolgi naglašeni ei	e i	e i	e i	e i	e i	e j é i	e j e i
f	f ff ph v	f ff v	f	f ff ph v	f ff	f ff ph	f ph v
g	g gg k	g k	g k	g k	g k	g k	g k
h	h ch	h	h ch	h ch	h	h	h ch
dolgi naglašeni i	y i	y i	y i	y i i j	y i i j	y i	y i f
kratki naglašeni i	i	i	i	i	i	i	i i
nenaglašeni i	i y	i y	i y	i y	i y	i y	i
ij	y i	y i	ij i	ij i	ij y i	ij	ij i
j	y i	y i	y i	y i j ali "na naslednjem V"	y i j	j i	j i
ji	y i	y i i j	ij y	ij y i	ij y i i	ji ij ii y j y i	ji
k	k c ck g	k c g	k c g	k c ch g	k c g	k c g	k c g
ks	x ks		x	x	x	x	x
kv	qu ku	qu ku	qv qu kv ku	qv qu kv	qu	qv	qu qv

Glavni knjižnega jezika slovenskih protestantov	Trubar P. NTI 1557	Trubar P. CNT 1582	Krelj S. OB 1566	Krelj S. Post 1567	Dalmatin J. Sir 1575	Dalmatin J. Bibl 1584	Bohorič A. AH 1584
i	i ll	i ll	i	i ll	i ll	i ll	i ll
ī	i ll	i ll	i	i	i ll	i ll	i ll
i'	i li ll	i li ll	i li li	i li li il li ^ ali " na naslednjem V	i il ll	jl i ll	jl lj i ll jlj
nenaglašeni f	el ol al ul	el ol al ul	ol	ol	ol el al ul	ol el al	ol ul
m	m mm	m mm	m	m mm	m	m mm	m mm
n	n nn	n	n nn	n nn	n nn	n nv	n nn
n'	n in nn	n in	n ni	n ni ny in ñ ^ ali " na soslednjem V	n ni in	nj n jnj	jn nj n jnj
dolgi naglašeni ozki o	o oo	o oo	o	o	o	o ó	o ó
dolgi naglašeni široki o	o	o	o	o	o	o	o ò ò
kratki naglašeni široki o	o	o	o	o	o	o	o ò
nenaglašeni o	o	o	o	o ò	o	o	o
p	p pp b	p b	p b	p pp b	p pp b	p pp b	p pp b
r	r rr	r rr	r	r rr rrh	r rr	r rr	r
naglašeni r	er ar	er ar	er ar	ar ar	ar ar	er ar	er ar
nenaglašeni r	er ar	er ar	er ar	er ar	er ar	er ar	er ar
s	/ s // / s	/ s // b / s	/ // s	/ //	/ // s s /	/ // s s b	/ // s b / s
š	sh /h /sh /h	sh b /h /sh	/h sh	/h sh	sh /h	/h sh	/h sh /ch
šč	/zh szh shzh	/zh szh	/ch /zh	/ch	/zh szh /z	/zh szh	/zh /hzh
t	t t d dt	t d	t th d	t t th d	t t d	t t d	t t d
dolgi naglašeni u	u v	u v	u v	u u v u	u v	u u v	u u
kratki naglašeni u	u	u	u	u u	u	u	u u
nenaglašeni u	u v	u v	u	u	u	u v	u u v
v	u v f	v u	v u	v u	u v	v u	v u u
vu	uu	vu uu	u	u	uu	vu u	vu
z	/ s // / s z	/ s z	s /	s /	s / s	s / s	s /
ž	sh /h /sh /ch	sh b h	sh /h	sh /h	sh	sh	sh

KRAJŠAVE

A	1550	<i>Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach</i> ; P. Trubar
A	1555	<i>ABECEDARIVM</i> ; P. Trubar
AH	1584	<i>Arcticae horulae succifivae</i> ; A. Bohorič
AT	1566	<i>ABECEDARIVM, OLI TABLIZA</i> ; P. Trubar
Bibl	1584	<i>BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV</i> ; J. Dalmatin
CNT	1582	<i>TA CELI NOVI TESTAMENT</i> ; P. Trubar
JiS		<i>Jezik in slovstvo</i>
K	1550	<i>Catechismus In der Windischenn Sprach</i> ; P. Trubar
K	1557	<i>CATECHISMVS</i> ; P. Trubar
NTI	1557	<i>TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA</i> ; P. Trubar
OB	1566	<i>OTROZHIA BIBLIA</i> ; S. Krelj
Post	1567	<i>POSTILLA SLOVENSKA</i> ; S. Krelj
Sir	1575	<i>JESVS SIRAH</i> ; J. Dalmatin
SR		<i>Slavistična revija</i>
SSJLK		<i>Seminar slovenskega jezika, literature in kulture</i>
V		<i>vokal</i>

VIRI IN LITERATURA

- Ivan ANDOLJŠEK 1978: *Naš začetni bralni pouk*. Maribor. 13–25.
- Heinrich BACH 1984: Die Rolle Luthers für die deutsche Sprachgeschichte. *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1440–1447.
- Walter BLANK 1984: Deutsche Sprachgeschichte und Kirchen geschichte. *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 46–56.
- Adam BOHORIČ 1584: *Arcticae horulae succifivae*, WITTEBERGAE. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970. Faksimile in prevod: Maribor: Založba Obzorja, 1987.
- Jurij DALMATIN 1575: *IESVS SIRAH, VLVBLANI*. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.
- — 1584: *BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*, Wittemberg. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga, 1968.
- Drugi Trubarjev zbornik* 1952: Ob štiristoletnici slovenske knjige. Uredil Mirko Rupel. Ljubljana.
- Janez DULAR, Rafka KIRN, Marija KOLAR, Breda POGORELEC 1983: II. Knjižni jezik, 16. stoletje. *Slovenski jezik II*, Maribor: Založba Obzorja. 19–26.
- Velemir GJURIN 1984: Register 1584 kot slovaropisni dosežek. *SR XXXII/3*, 183–208.
- — 1986: Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes žive le v nekonvencionalni slovenščini. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana (Obdobja 6). 447–472.
- Ivan GRAFENAUER 1973: Doba slovenskega protestantizma. *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba. 91–129.
- Sebastijan KRELJ 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- — 1567: *POSTILLA SLOVENSKA(. . .) PERVI SIMSKI DEL(. . .)*
- Franc JAKOPIN 1986a: Jakob Rigler. Spremna beseda k: *Jakob Rigler, Razprave o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Slovenska matica. 5–8.
- — 1986b: Jezikovna in pisna adaptacija imen v besedilih 16. stoletja. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU. 70–74.

- Rudolf KOLARIČ 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*. Adam Bohorič, *Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. Wittenberg, 1584; II. Teil: *Untersuchungen*. München: Dr.dr. Rudolf Trofenik. 29–82.
- Jernej KOPITAR 1808: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach, bey Wilhelm Heinrich Korn.
- Annelies LÄGREID 1967: *Hieronymus Megiser, Slowenisch — deutsch — lateinisches Wörterbuch, 1592*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592, bearbeitet von Annelies Lägheid. Wiesbaden.
- Rado L. LENČEK 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Tine LOGAR 1974: Pregled zgodovine slovenskega jezika. *Slovenski jezik, literatura in kultura: Informativni zbornik*. Ljubljana. 103–113.
- — 1976: Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge. *XII. SSJLK*. Ljubljana. 17–25.
- Janko LOKAR 1908: Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev. *Trubarjev zbornik*. Ljubljana. 1–20.
- Rajko NAHTIGAL 1952: *Slovanski jeziki*. Druga, popravljena in pomnožena izdaja. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Gerhard NEWELKOWSKY 1984: Trubars Katechismus von 1550 — Eine Konkordanz. *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih* (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13). 133–149.
- — 1986: Zur Paradigmatik in Trubars Katechismus 1550. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana (Obdobja 6). 307–317.
- Martina OROŽEN 1970: Razvoj slovenske jezikoslovne misli v normativnih jezikovnih opisih. *VI. SSJLK*. Ljubljana. 81–93. Delni ponatis: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *JiS XVI/7* (1970/71). 193–200.
- — 1975: Morfološka analogija v starejšem slovenskem pismenstvu. *Bereiche der Slavistik*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. 229–245.
- — 1977: Dialektizmi v jeziku Jurija Dalmatina. *Krško skozi čas: 1477–1977*. Krško. 87–98.
- — 1983/84: Dalmatinov Register — prvi sinonimični slovarček slovenskega knjižnega jezika. *JiS XXIX/6*. 196–201.
- — 1984: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih* (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13). 153–181.
- — 1986: Stilni problemi Trubarjevega jezika. *XXII. SSJLK*. Ljubljana. 27–47.
- — 1986/87: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. *JiS XXXII/2–3*. 36–47.
- — 1987a: Kreljev jezikovni koncept. *XXIII. SSJLK*. Ljubljana. 19–40.
- — 1987b: Kreljeva »Otročja biblija«. Spremna beseda k: Sebastijan Krelj, *Otrozhia biblia 1566*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 139–157.
- Jan PETR 1971: Jakub Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika. *The Origins of the Slovene Literary Languages. Slavia XL/2* (Praga). 267–271.
- Jože POGAČNIK 1968: Slovstvo v dobi reformacije in protireformacije. *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor: Založba Obzorja. 95–168.
- — 1976: Bohoričevi nazori o jeziku in slogu. *Teze in sinteze*. Maribor: Založba Obzorja. 53–67.
- — 1983/84: Veliki kód slovenskega jezika in književnosti. *JiS XXIX/6*. 202–209.

- Breda POGORELEC 1967: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana. 75–105.
- 1972: Trubarjev stavek. *VIII. SSJLK*. Ljubljana. 305–321.
- 1973/74: Pomen starogorskega spomenika za zgodovino slovenskega knjižnega jezika. *JiS XIX/6–7*. 198–204.
- 1974: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. Dodatek k: *Slovenski jezik, literatura in kultura: Informativni zbornik*. Ljubljana. 1–24.
- 1983/84: Štiristo let Bohoričeve slovnice. *JiS XXIX/6*. 210–216.
- 1984: Novi pogledi na slovenski knjižni jezik 16. stoletja. *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih* (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13). 181–208.
- 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana (Obdobja 6). 473–497.
- Natalino RADOVICH 1964: I sistemi grafici sloveni del Cinquecento. *Anali, Sezione Slava VII*. Neapelj: Istituto Universitario Orientale. 137–185.
- Jože RAJHMAN 1977: Trubarjev teološki slovar. *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga. 104–125.
- 1982: Trubar (Truber) Primož. *Slovenski biografski leksikon*, 13. zvezek. 206–223.
- Fran RAMOVŠ 1918: Delo revizije za Dalmatinovo biblijo. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. 113–147.
- 1952a: Iz Trubarjevega leksikona. *Drugi Trubarjev zbornik*. Ob štiristoletnici slovenske knjige. Ljubljana. 117–118.
- 1952b: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- Jakob RIGLER 1959/60: Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad. *SR XII/1–4*. 230–248.
- 1961/62: Tendence pri razvoju l-a. *SR XIII/1–4*. 241–252.
- 1963: *Južnonotranjski govori*. Ljubljana: SAZU.
- 1964: Iz probleme akan'ja. *Voprosy jazykoznaniya V*. 36–45.
- 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *JiS X/6–7*. 161–171.
- 1967a: O akcentuaciji sufiksa -ost. *SR XV/1–2*. 218–229.
- 1967b: Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, I. *SR XV/1–2*. 129–152.
- 1967c: Register v Dalmatinovi Bibliji. *JiS XII/4*. 104–106.
- 1968a: Dvojni refleksi kratkega ě v slovenščini. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske XI*. Novi Sad. 249–255.
- 1968b: Über die Sprache der slowenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik.
- 1968c: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- 1972: Zbrano delo I Frana Ramovša. *SR XX/3*, 4. 371–376; 439–456.
- 1977: Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordnini. *SR XXV/4*. 465–490.
- Mirko RUPEL 1954: *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja. Neue Funde unserer Protestantica des XVI. Jahrhunderts*. Ljubljana: SAZU.
- 1956: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica. 185–260.
- 1961/62: Nova protestantska knjiga. *SR XIII/1–4*. 301–302.
- 1962: *Primož Trubar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 1965: *Primus Truber, Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria. München: Südosteuropa-Verlagsgesellschaft m.b.H.

- — 1966a: *Primus Truber*. München: Dr.dr. Rudolf Trofenik.
- — 1966b: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: DZS.
- — 1970: Prva slovenska knjiga. Spremna beseda k faksimilu: Primož Trubar, *Catechismus In der Windischenn Sprach, 1550*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stefan SONDEREGGER 1984: Geschichte deutschsprachiger Bibelübersetzungen in Grundzügen. *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 129–185.
- Majda STANOVNIK 1986: Luthrovi in Trubarjevi pogledi na prevod. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: SAZU. 118–128.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- France TOMŠIČ 1956: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica. 7–28.
- Jože TOPORIŠIČ 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja. 7–29.
- — 1967: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 9–74. Ponatis v: *Portreti razgledi presoje*. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja, 1987. 257–295.
- — 1970: Življenje in jezikoslovno delo o. Stanislava Škrabca. *SR XVIII/3–4*. 179–217. Ponatis: O. Stanislav Škrabec. *Portreti razgledi presoje*. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja, 1987. 69–96.
- — 1979: Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega knjižnega jezika. *XV. SSJLK*. Ljubljana. 31–44.
- — 1983/84: O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu. *JiS XXIX/6*. 226–232.
- — 1984a: Bohoričeve Zimske urice. Ob 400-letnici slovenske slovnice. *Koledar Mohorjeve družbe*. 75–78. Ponatis: Adam Bohorič. Ob 400-letnici slovenske slovnice. *Portreti razgledi presoje*. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja, 1987. 11–15.
- — 1984b: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. *XX. SSJLK*. Ljubljana. 189–222.
- — 1984c: *Slovenska slovnica*. Pregledana in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja. 687–689.
- — 1986: Bohoričica 16. stoletja. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana (Obdobja 6). 271–305.
- — 1987a: Jakob Rigler. Delo. *Portreti razgledi presoje*. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti. Maribor: Založba Obzorja. 192–214.
- — 1987b: Zimske urice, prva slovenska slovnica. Spremna študija k: Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae*. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.
- Primož TRUBAR 1550a: *Catechismus In der Windischen Sprach*. Faksimile: Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- — 1550b: *Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach*. Faksimile: Ljubljana: Cankarjeva založba, »Trubarjev antikvariat«, 1966.
- — 1555: *ABECEDARIVM*. Faksimile: Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959.
- — 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*.
- — 1566: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*. Faksimile: Ljubljana: Cankarjeva založba, »Trubarjev antikvariat«, 1965.
- — 1581–1582: *TA CELI NOVI TESTAMENT*.
- Trubarjev zbornik 1908: Uredil dr. Fran Ilešič. Ljubljana.
- Ada VIDOVIČ-MUHA 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in literaturi*. Ljubljana (Obdobja 6). 349–374.

ZUSAMMENFASSUNG

Die slowenischen Sprachwissenschaftler seit Kopitar brachten in ihren Werken, die sich direkt oder indirekt mit der Lautung und der Schreibweise der slowenischen protestantischen Werke in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts befaßten, eine Anzahl von Erkenntnissen zur Sprache. Zur Wissenserweiterung auf diesem Gebiet trugen in der neueren Zeit neben Rigler auch noch Orožen, Pogorelec, Toporišič, Kolarič, Logar, Jakopin, Gjurin u.a. bei. Einen Qualitätssprung, der in mancherlei den Stand der Kenntnisse über das phonologische System der Schriftsprache der slowenischen Protestanten überschreitet, wie er an den Arbeiten Kopitars, Škrabecs, Oblaks, Nahtigals und Ramovšs abzulesen ist, stellen die Untersuchungen Riglers dar.

Die Beschreibung des phonologischen Systems, dessen sich die slowenischen protestantischen Autoren in ihrer Schriftsprache bedienten, ist eine komplizierte Aufgabe, die lediglich auf dem Wege einer Rekonstruktion auszuführen ist, da die zeitliche Entfernung von vierhundert Jahren eine gleichzeitige Überprüfung der Aussprache verhindert. Den verlässlichsten Weg stellen die Niederschriften der Lautung in den protestantischen Werken dar. Indes war die von den protestantischen Autoren eingesetzte Schreibweise keine phonologische. Das geborgte Buchstabenmuster verhinderte schon ganz zu Beginn eine ideale Übereinstimmung zwischen dem Laut und dem Zeichen. Die Schreibweise war schon im 16. Jahrhundert in ihrer Information mehrschichtig. Neben der Spiegelung der Laute erfüllte sie noch andere Aufgaben: bedeutungs-differenzierende, stilistische und grammatikalische Funktionen, die mit abgeleiteten Rechtschreibregeln verwirklicht wurden. Der Lauthintergrund wurde auch von der Instabilität der Schreibweise und von unangemessenen Verschriftlichungstheorien verdeckt, die das Resultat des intensiv verlaufenden Prozesses der Ausgestaltung einer Schriftnorm war. Das bewußt gestaltete, supradialektale schriftsprachliche Modell führte gleichfalls weg von einer geraden, der Ausspracherealität entsprechenden Beziehung von Laut und Verschriftlichung. Solche Tendenzen sind auch von den ethymologisch korrigierten Niederschriften der Lautung ablesbar. Das Verhältnis zwischen der wirklichen Aussprache und ihrer Notierung, die zugleich auch die Stabilität der Schriftnorm aufdeckt, wurde auf der Basis schriftlicher Realisierungen von in ihrer Stimmhaftigkeit konträren Sonantenpaaren (*p-b, t-d, k-g, s-z, š-ž*) in morphologisch interessanten Positionen überprüft. Die geringste Stabilität wurde in Konsonantenhäufungen festgestellt, die durch Beugung entstanden waren. Beträchtliche Ausspracheanpassungen wurden am Wortende vor einer Pause oder vor einem in der Stimmhaftigkeit konträren Wortanfang konstatiert. Eine stabilere Schreibweise wurde in dieser Position bei deklinierbaren Wörtern beobachtet, weil die Paradigmen Stabilität gewährleisteten. In den Werken Trubars ließen sich die häufigsten Konzessionen der Schrift an die Aussprache nachweisen, die wenigsten hingegen bei Krelj. Bei Trubar reichte auch die Analogie am weitesten. Indes sind die festgestellten Normabweichungen zahlenmäßig derart gering, daß die Erkenntnis von der Stabilität des Sprachsystems, das die slowenischen protestantischen Autoren des 16. Jahrhunderts verwendet haben, eine weitere Bestätigung fand.

Neue Möglichkeiten sowohl für die Kontrolle der bisherigen Feststellungen wie auch für eine Vertiefung der Kenntnisse bieten die vollständigen Wortindices der protestantischen Werke. Auf dieser Basis werden neue Forschungen in Angriff genommen werden können, die die Beschreibung des phonologischen Systems der Schriftsprache, wie sie an den Werken der slowenischen Protestanten abzulesen ist, ergänzen und vervollständigen werden.